

О. С. Бригада

Філософські основи комедії

В. Шекспіра «Сон літньої ночі»

і драми-феєрії Л. Українки «Лісова пісня»

У моїй доповіді зроблена спроба знайти спільну філософську основу у комедії В. Шекспіра «Сон літньої ночі» та драмі-феєрії Л. Українки «Лісова пісня». Мене зацікавила ця тема, бо вона малодосліджена у літературознавстві, а тим більш у театрознавстві. Багато дослідників визнають те, що новаторства драматургії Л. Українки формувались під впливом норвезького драматурга Ібсена та німецького драматурга Гауптмана. Один з кращих театрознавців сьогодення Н. Корнієнко, що вивчала це питання також додержується такої точки зору.

Безумовно, вплив західноєвропейських драматургів кінця XIX початку XX століть на творчість поетеси беззаперечний, але маю сміливість стверджувати, що коріння світогляду Л. Українки, що сформувало образність і мову саме «Лісової пісні» глибше, а саме має спільну філософську основу з комедією В. Шекспіра «Сон літньої ночі».

«Лісова пісня» складний драматургічний твір, тому на сьогоднішній день жоден режисер, що ставив цю п'єсу на сцені не торкнувся глибинних основ драми, а прочитували її досить поверхово. Може здатись, що моя доповідь дещо експериментальна, однак я маю думку про те, що ланцюжок, що пов'язує «Лісову пісню» Л. Українки з західноєвропейською драматургією має три кільця, по-перше це Л. Українка і Шекспір, по-друге Л. Українка і Ібсен, і по-третє Л. Українка і Гауптман.

«Лісова пісня» Л. Українки своєю тематикою, стилістикою, усім змістом близька до символістських творів західноєвропейських драматургів початку XX століття. Фольклор, міф, природа, казка, протиставлення природного і людського, музика і поезія, як чарівництво, тема магії мистецтва, спроба створити, а точніше відтворити по-новому міфологію була близька Гауптману, Метерлінку. Найчастіше «Лісову пісню» порівнюють з «Затопленим дзвоном Гауптмана, цікаво, що обидві п'єси за жанром є драмами-феєріями. Досліджуючи ці дві п'єси, такі визначні

літератори, як М. Зеров, В. Петров виявляли філософську, текстологічну і структурну єдність обох творів. У Мавки і у Раутенделяйн однакові шляхи і однакова доля. Вони йдуть до людей, обертаються в жінок, відчувши в собі жіночу душу. Обидві не витримують свого кохання – воно приносить їм біль і страждання. Вони йдуть.

Однак, відштовхнувшись від подібних досліджень, буде розглядатись філософське сприйняття природи і людини у комедії В. Шекспіра «Сон літньої ночі» і у драмі-феєрії Л. Українки «Лісова пісня». У літературознавстві та театрознавстві подібного порівняльного аналізу немає. Аналізуючи ці дві п'єси, приходиш до висновку, що вони мають подібну напівреальну, напівфантастичну атмосферу, близькі одна до одної за настроєм, а також пов'язані спільною ідеєю – чи можливий взаємозв'язок і гармонія між світом природи і особистістю людини?

Високе відношення до природи, до її могутньої сили було притаманне обом поетам-філософам, яких розділяють століття, національні традиції. В. Шекспір, і Л. Українка безумовно символісти – вони створюють у своїх творах особливу ауру, це не просто казковість, містицизм, ними створюється цілий всесвіт, який може існувати лише у душі романтика.

Л. Українка відштовхуючись від глибинного знання та відчуття українського фольклору, а особливо пісні змогла втілити притаманну українській особистості поетичність. В. Шекспір взявши за основу англійські народні казки, в яких домінує особливе відчуття краси та гармонії, за допомогою фольклору втілив романтику і велич природи. Це яскраво і виразно виявляється в його словах: «... Тут для нас не просто земля,/ чи Повітря, або Вода / цей звичний ліс – то острів чудес/ на якому нам жити завжди...»

Ліс в п'єсі В. Шекспіра – це особливий космос з своїми законами, цей ліс-всесвіт існує у ідеальній сфері природи. В цьому життєдайному світі вистачає місця всім – живу природу уособлюють Оберон і цариця фей Титанія, веселий Пек, ельфи, земний цар Тезей і амазонка Іпполіта, з ними пристрасна молодь – Гермія, Лізандр, Єлена, Деметрій. І ведеться у комедії постійна суперечка між реальністю і сном. Ліс, де відбувається вся дія п'єси, це не умовне уособлення природи, а живий світ, сили чар якого грають долями героїв. Саме в цьому сенсі можна назвати ліс космосом, який підноситься над реальністю.

Античність вбачала можливість знайдення втраченої гармонії через мистецтво, зокрема у музиці. Красу природи визначити неможливо і цим вона споріднена з музикою. Естетика Л. Українки, так само як і В. Шек-

спіра будувалась на основі їх знань античної філософії, фундаментом якої є культ природи. Головною ідеєю п'єси «Лісова пісня» є думка, що ліс живий, він має душу.

Мотиви ж шекспірівської комедії «Сон літньої ночі», подібні до «Лісової пісні», і тут, і там музика звучачого лісу врівноважує всесвіт, так само як лісове царство наповнює душу Лукаша, який несе красу і могутність природи у звуках своєї сопілки. Душа лісу, душа сил природи – це єдиний могутній камертон, який наструює на унісон гармонії всесвіту і людини.

Л. Українка не наслідувала В. Шекспіра. Вона з особливим ліризмом створила картини лісу, голоси природи і людини, які зазвучали повнокровними акордами, так само могутньо, як у В. Шекспіра. Тільки ліс у кожного з них різний. В «Лісовій пісні» Л. Українки ліс звучить трагічно. У В. Шекспіра ліс яскравий, з грайливими ельфами, Пеком, з усміхненими і ніжними квітами – Гірчичкою, Зеленим Горошком, які співають чарівну колискову своїй королеві Титанії. В цьому лісі завжди царює весна, бо весна завжди у душі Титанії. І в цьому лісі ніщо не може скривдити, принизити людину. Лісова цариця наказує ельфам заколисати її, ельфи співають, співає дух лісу: «Комарі, гедзі та мухи,

Згиньте, щезніть, пропадять,
Їжаки, вужі, ропухи,
Королеве не будить.
Соловейку на поляні
Щебечі в нічному тумані
Люлі –люлі, люлі, лю...

Сон дозволяє усе, реальність і фантастику, поєднання минулого і сучасного. Світ лісовий і людський романтично сплітається у реальних і фантастичних образах Оберона, Пака, Титанії, ельфів, квітів, трав, у всьому лісі, який розмовляє людською мовою. Навіть Пек підвладний чарам природи, її величному звучанню, мабуть, саме тому, він переплутав якому з юнаків кропити очі. Ця краса, яка відбувається у лісі, як у сні присипає і його пильність і увагу, тому він припускається помилки...

Так само і Мавка Л. Українки розповідає Лукашу про свій зимовий сон, з якого її збудила музика його сопілки. Її сон був позбавлений тривоги, сповнений мріями і фантазією. Її сон кольоровий. Сцена першої зустрічі Лукаша і Мавки нагадує двобій слова і музики. Мавка вражає Лукаша образною, поетичною мовою, Лукаш же зачаровує Мавку грою на сопілці, Мавка малює словесні образи, Лукаш грає на сопілці, його голоси звучать в унісон. Мавка: «Твоя сопілка має кращу мову. Заграй

мені, а я поколишуся». Мавка співає, а Лукаш грає. Мавка: «Як солодко грає, як глибоко крає, розтинає білі груди, серденько виймає». Зустрілись і злились в єдине два голоси – голос гармонії природи та голос музики. Лукаш заслухався її розповіді про зимовий сон.

І снилися мені всі *білі сни...*
Я спала. Дихали так вільно груди.
По білих снах *рожеві гадки*
Легенькі гаптували мережки,
І мрії ткалися золото-блакитні,
спокійні, тихі, не такі, як літні...

І тут яскраво виступає символіка кольору. Спочатку універсальна біла, що є основою всіх кольорів. Далі біле переходить у рожеве, що є злегка торкненим білого кольору червоним, барвою пристрасті, кохання. Ще пізніше з'являються «мрії золото-блакитні» – кольори неба, моря, повітря, сонця, життєдайних начал усього живого. Домінуючим кольором у образі Мавки є зелений – символ життя, плодючості.

А чом же в тебе очі не зелені?
Та ні, тепер зелені..., а були,
Як небо сині!...О! тепер вже сиві,
Як наая хмара...ні, здається, чорні,
Чи, може, карі... ти така дивна!

Сварка Оберона і Титанії – лісових короля і королеви стає причиною негараздів у природі, їх суперечки породили дисгармонію у лісі, у природі, у всьому всесвіті. Причиною їх суперечки – є володіння «вродливим, мов зоря хлоп'ям». Кожен з них хоче мати у себе людську красу, щоб наділити її, вдихнути у неї досконалу внутрішню природу. Їх непорозуміння стають причиною страждання людей. Гармонія природи криється у балансуванні відносин між владарями лісу.

Титанія (до Оберона):

«...З кінця весни зійтись ми не могли
В долинах, в горах, в лісі чи у лузі...
Аби танки під вітру свист водити
Так, аби ти нам криком не завадив.
І вітер той, що марно нам свистів,
Розсердився і насмоктав із моря
Задушливих туманів, а вони
Дощами переповнили річки,
І ті свавільно вийшли з берегів.
Відтоді марно тягне плуга віл,

Хліба гниють, не викинувши вусів...
Вже люди ждуть – не дждуться зими,
І вечорами не бринять пісні,
А місяць, владар вод, блідий від гніву,
Зволожує дощами все повітря,
І люд застуда мучить та гостець.
Перемішалися тепло і холод, І пори року...
Весна, і літо, і плідна осінь, і зима сердита
Міняються уборами, збивають
Із пантелику світ, і він не може
Їх розрізнити. І весь цей рій нещасть
Із нашої зродився суперечки.
Ми винні тут, ми їхні батько й мати».

Ми часто говорячи про одну з найкращих п'єс Л. Українки «Лісова пісня», сприймаючи її як звичайну драму, що підіймає проблеми нещасного кохання, часто не помічаючи підтексту, в якому прихована головна ідея всесвітнього конфлікту гармонії та дисгармонії. В основі творчого задуму твору Л. Українка поклала ідею чи можлива гармонія на рівні однієї людини, так і на рівні цілого всесвіту. Образ Мавки став ідеальним уявленням про гармонійність, високу духовність, яка криється у природі та душі людини. Мавка і реальна, і нереально – одночасно, вона реальна, як персонаж п'єси, однак як химерний образ символ – вона вся ніби зіткана природою, вона ідеальна у своїх природничій гармонійності. Лукаш грою на сопілці пробудив у ній «співочу душу», вдихнув у неї вміння кохати, відчувати красу та байдужість. А люди, які заклопотані своїми щоденними суєтними справами, не здатні цього відчувати.

Мавка – символ природи, що через кохання здобула душу. Цей поворот до єдності здійснюється через музику. В коханні та музиці людина наближається до природного. У земному бутті музика у певний момент виявляється не потрібною та зайвою таким примітивним та по-чорному матеріалістичним Матері та Килині. II дія Мати: «А чи не годі вже того грання? Все грай та грай, а ти робото, стій!»... «Йому квітки та співи в голові». III дія. Лукаш (сину): «Ей, хлопче, вже моє грання минулось!.. Хлопчик: «І! То ви-те не хочете! Ну, мамо, чом тато не хочать мені зіграти?» Килина: «Ще чого? Потрібне те грання».

Побутовість Л. Українка змальовує негативно. З погляду Мавки стосунки між людьми дивні і незрозумілі. Зосередженість на здобутті шматка хліба призводить, всупереч старанням, до злиднів, а врешті й до життєвої катастрофи. У Л. Українки відсутній конфлікт між двома людьми, в її творі боротьбу веде два всесвіти – природа та людина. Театрозна-

вещь Н. Корнієнко розглядає Л. Українку як засновницю «нової драми» не тільки на Україні, а й в Росії, і в деяких країнах Західної Європи. Її драма спираючись на народні сюжети та традиції повернула театр до його головних тем – правди людських почуттів та проблем особистості у сфері всесвіту. Н. Корнієнко зазначає: «Леся Українка створює надпобутову драму, котрій судилось стати в українській літературі самостійним інтелектуальним материком... Драми Лесі Українки... відкрили вертикаль криниці, в якій давні художні формули переосмислювалися новим історичним контекстом, породжуючи й нові художньо-етичні змісти...».

Л. Українка створює свій інакший, аніж шекспірівський, театр, де символіка не в якості сну, а в якості реальності життя, відкриває складну конструкцію – філософія мистецтва тісно переплітається з реальністю. І цей нескінчений коловорот сил природи і людини, так потужно заявивши про себе у комедії В. Шекспіра, у драмі Л. Українки підтверджується тим, що духовність людини, її найвища цінність може виявитись лише, якщо людина несе у собі гармонію природи.

Ліс Л. Українки інакший аніж у В. Шекспіра, хоча місце його в житті людей таке ж значуще. Її ліс гомонить, зашумував струмок, забринів, і в купі з його водами вибіг «Той, що греблі рве» – молодий, дуже білявий, синьоокий, сильний. Одяг його міниться барвами, від каламутно-жовтої, золотистої, як сонце, до ясно блакитної, і поблискує гострими, золотистими іскрами, як небо Волині. «Той, що греблі рве» схожий на Оберона, короля, Духа лісу, знайомого нам з п'єси В. Шекспіра.

У В. Шекспіра лісовий світ більш спокійний і врівноважений, немає тієї трагічності, як у «Лісовій пісні». Тому, навіть, перевтілення Навія у віслюка зовсім не здається трагічним, а сприймається як метаморфоза самої природи. Комедійний, на перший погляд, хід В. Шекспіра, коли королева природи Титанія закохується у віслюка, приховує глибокий зміст – тварина може бути прекрасною, адже вона частина природи. І саме королева природи Титанія це відчуває, бо природна краса підпорядкована не сама собі, а для тих, хто може її оцінити, навіть у віслюку вона вбачає гармонію.

А у «Лісовій пісні» ліс може карати людину. Природа не може терпіти несправедливість. Так Лісовик перетворює Лукаша на вовка, але, навіть, «вовчий голос» Лукаша пробився, як зазначає Мавка «крізь неприступні скелі», «і я збагнула, що забуття не суджено мені». Вовчий голос Лукаша прорвався у потойбічний світ, в який сховав Мавку «Той, що в скелі сидить». Природа цього світу ворожа «... незнаний край, де тихі води, спокійно сплять, як мертві, мовчазні, там стоять над ними

німими свідками подій, що вмерли. Спокійно там: ні дерево не шелестить, не навіває зрадливих мрій...» У цьому світі також присутня музика, але вона не звучить, вона застигла у величчі спокою. Таким чином в «Лісовій пісні» сповнені багатотою і яскравою гамою кольорів, так як і у В. Шекспіра ліс насичений звуками і кольорами.

Образ Перелесника в «Лісовій пісні» допомагає розв'язати тему кохання. Перелесник ввижається у образі летучої зірки. На землі він стає красивим та струнким парубком, дівчата піддаються йому і гинуть. Але Мавка не хоче його кохати і втікає від нього, кажучи Лукашу, що тікала від «такого як сам вогонь». Перелесник, так само як Оберон у В. Шекспіра несе у собі тайну лісу, він є душею лісу, з Обероном завжди пов'язана пристрасть, якою він може наділити.

У В. Шекспіра тема кохання дещо трансформується, у любовному зізнанні Титанії до віслюка звучить мелодія вічної природної ніжності.

Мавка покохала Лукаша, а може не його самого, а його сопілкову пісню, яку співає його душа. Мавка (до Лукаша): *«...тебе за те люблю найбільше, чого ти сам в собі не розумієш, хоча душа твоя про те співає виразно-щиро голосом сопілки»*. А коли Лукаш вперше цілує Мавку, вона скрикує з болем щастя: «Ох!..Зірка в серце впала!».

Природа покійна музиці. У звуках музики людина і природа зливаються в унісон, знаходячи гармонію всесвіту, ритм вічності. Музика – магічна влада над усім живим. Бо сама природа – має музичні звуки, звучить навколо себе, з природи та інтонації народжується фантастична магія всесвіту, що зветься музикою, гармонією. Давньогрецький філософ Піфагор описав 7 сфер, які торкаючись одна одної звучать. Ми, люди, звичайно не чуємо цього звуку, нам заважає шум планети. У середні віки вважали що звучання цих 7 сфер відтворюють церковні дзвони.

Лукаш у грі своїй сопілці міг відтворювати те звучання 7 сфер, але не цінував свого духовного дару, падає до того, що виголошує: «Пісні! То ще наука невелика.. Щоб наші людські клопоти збагнути, то треба справді вирости не в лісі». Символом його духовної деградації стає огорожа, яку він своїми руками зводить між собою і Мавкою, руйнує той місток, що пролягає між гармонією і хаосом. У п'єсі це ремарка – чутно цюкання сокирою, тепер у звук сокири перетворюється пісня сопілки.

Зображений у п'єсі період триває від ранньої весни аж до пізньої осені, з першим снігом. Так само й людське життя представлено як пори року, Лукаш проходить етапи людської житті – парубок, чоловік, згодом батько, а у фіналі вовчулака, безрідний скиталець. У межах дії є і інші події людського життя – смерть дядьки Лева, народження дітей Килини, здається, що

такий показ земного світу людини створює благодатні умови для доброго і світлого прояву людини. Але саме на цьому тлі зароджується розрив людини, її побуту і суєти із вищою силою всесвіту. Тому Мавка й докоряє Лукашеві за те, що він не може *«своїм життям до себе дорівнятись»*.

А комедія В. Шекспіра скоріше стверджує могутність людини, несе ідею необмеженої свободи особистості, яка можлива лише у тісній взаємодії з стихією природи. У шекспірівському творі люди не сковані путами соціальних законів. У п'єсі В. Шекспіра ремісники, що прийшли до лісу, не руйнують атмосферу поезії та краси, а гармонійно вписуються у неї, хоча вони абсолютно реальні і побутові фігури. А Килина і мати Лукаш руйнують гармонію лісу своїм дисгармонійним примітивним мисленням, їм не притаманна навіть невелика частинка ідеальності. Тому замовкає сопілка українського Орфея, який без віри у ідеальність і за відсутності гармонії у власній душі духовно вмирає.

Мавка для Л. Українки – символ природи, що через кохання здобуває душу. Основна тема твору – романтична філософська тема живої одухотвореної природи. Історія про лісову Мавку, що обернулася Психеєю, відтворена крізь призму символістичного міфу про природу. Природа, в свою чергу, перебуваючи в становищі одриву, перемагає цей розлад і повертається до первісної єдності людського і стихійного природного.

В коханні і музиці людина наближається до природного, поринає в стихію, починає жити з природою одним життям. В пісні, в мелодії, в людському пориві кохання, стихійне набуває душу, перетворюється в Психею – людське з'єднується з природним і людина починає розуміти, що природа живе, в природі нема нічого мертвого і німого, а в людському є стихійне.